

РИЗИКИ ТА ЗАГРОЗИ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано множину чинників загроз і ризиків, що супроводжують діяльність підприємств. Виявлено, що забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності вимагає ухвалення ефективних рішень щодо виявлення, обліку та розробки заходів зі запобігання або послаблення загроз. Аргументовано, що проблеми з виявленням загроз і ризиків в діяльності підприємств потребують свого подальшого дослідження. Рекомендовано проводити дослідження впливу комплексу загроз та ризиків на основі системного підходу.

Ключові слова: загрози, ризики, зовнішнє середовище, збитки, управління, результати.

Постановка проблеми. Важливе місце в дослідженні факторів небезпеки займає їх аналіз, під яким розуміють процедури виявлення факторів небезпеки і оцінки їх значимості. По суті, це аналіз ймовірності того, що відбудуться певні небажані події та негативно вплинуть на досягнення цілей проекту. Аналіз небезпек передбачає виявлення, оцінку факторів небезпек та управління небезпекою (зниження небезпеки або зменшення пов'язаних із нею несприятливих наслідків).

Стан дослідження. Забезпечення економічної безпеки підприємства вимагає ухвалення ефективних рішень, пов'язаних із виявленням, обліком і знаходженням способів запобігання або ослаблення загроз. Деякі загрози можливо передбачати, інші ж виникають раптово. Передбачати можна ті, які з'являються за певних умов, відомі з досвіду попередньої економічної діяльності. Непередбачені загрози можуть виникнути через несподівані дії партнерів, конкурентів або форс-мажорні обставини.

У сучасній науковій літературі наразі нема єдиного тлумачення поняття «економічна безпека», «ризики», «загрози» та їх класифікації. У різні часи достатньо певні думки сучасних наукових шкіл з цієї проблеми були викладені в роботах І. Р. Бузько, В. П. Бочарникова, Т. Г. Васильціва, С. К. Вихорева, В. В. Вітлинського, І. А. Дмитрієва, М. С. Клапківа, Г. В. Козаченко, О. М. Ляшенко, Р. К. Рахматуліна, О. І. Ястремського, О. Л. Устенко [1–12] та ін. Однак вирішення проблеми методологічного забезпечення досліджень економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, розробка загальноприйнятої

класифікації ризиків і загроз залишається стратегічним завданням економічної та інших галузей вітчизняної науки.

Метою статті є розробка пропозицій щодо вдосконалення класифікації ризиків та загроз у підприємницькій діяльності задля підвищення ефективності управлінських рішень з економічної безпеки підприємств.

Виклад основних положень. Загроза безпеки – об'єктивний тренд, подія, що спричиняє собою небезпеку втрат, збитку, шкоди або приймана як така.

Економічна безпека – це об'єктивно-суб'єктивна категорія у діяльності суб'єктів господарювання, що пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності в ситуації неминучого вибору [9, с. 7]. Вона відображає міру відхилення від цілей, від очікуваного результату, міру невдачі (збитків) з урахуванням впливу керованих і некерованих чинників, прямих та зворотних зв'язків стосовно об'єкта керування.

Це визначення ґрунтується на системному підході до категорії економічної безпеки і вказує на необхідність аналізу впливу на об'єкти управління множини внутрішніх і зовнішніх чинників та надсистеми, а також ставлення до суб'єктів безпеки.

З метою забезпечення єдиного методологічного підходу в дослідженні комплексу загроз і ризиків, що впливають на економічну безпеку підприємства, автори керувалися певним змістом цих категорій.

Загроза – це сукупність умов та чинників, що створюють потенційну або реально існуючу небезпеку порушення нормальної діяльності суб'єкта підприємницької діяльності. Для загрози характерна наявність об'єкта загрози, її джерел та проявів. В подальшому під загрозою економічній безпеці підприємства розуміємо можливий або фактично існуючий вплив, наслідком якого може бути та чи інша моральна чи матеріальна шкода.

Загрози поділяються на реальні, потенційні, цілеспрямовані, актуальні, віддалені та ін. Оцінювання вірогідності загроз необхідне в межах аналізу ризиків у господарській діяльності, при цьому слід розглядати уразливість об'єкта безпеки, механізми контролю, активи підприємства та ін. Зміст аналізу загроз полягає в оцінці джерел загроз, побудові моделей порушників, визначенні їх мотивації, кваліфікації, ресурсів, що є в розпорядженні джерел загроз, сильних і слабких сторін потенційних супротивників, вірогідності та способів реалізації загроз, підготовці контрзаходів по кожному з заходів та ін.

Ризики належить розглядати як наслідок змін навколишнього середовища, потреб споживачів, науково-технічного прогресу тощо. Ризик як економічна категорія – це подія, яка може відбутися, а може

й ні. Заздалегідь врахувати або обчислити ризик, уникнути його в умовах ринкового середовища дуже важко, а часом і неможливо.

У разі настання ризику ймовірно три види економічних результатів: збиток (негативний результат), нульовий результат та одержання прибутку (позитивний результат).

Залежно від можливого результату вирізняють такі ризики: чисті (політичні, транспортні, природні, екологічні, частина комерційних) і спекулятивні (здебільшого фінансові).

За своєю структурою комерційні ризики поділяються на: майнові, виробничі, торговельні та фінансові. Серед останніх виокремлюють цінкові, кредитні, валютні, ліквідні, платоспроможні, операційні, інфляційні та ін.

Головне завдання менеджменту в сфері безпеки підприємства полягає в своєчасному виявленні симптомів ризику, прогнозуванні поведінки в ризиковій ситуації за допомогою різних моделей (імітаційних і прогнозуючих), регулюванні та управлінні ризиковою ситуацією.

Основним етапом роботи з ризиком є аналіз ситуації, прогноз можливих втрат, розробка різних сценаріїв управління цією ситуацією. На першому етапі розробки сценарію виявляють внутрішньовиробничі джерела ризику в матеріальній сфері виробництва, фінансовій, організації праці і виробництва, а також в організації комерційної діяльності підприємства. В міру накопичення інформації ризику доцільно класифікувати на відомі, передбачувані та непередбачувані.

Для оцінки загального рівня ризику треба з'ясувати структуру втрат залежно від виду підприємницької діяльності відповідно до стратегій. Важливим у цьому є розробка моделі ідентифікації ризиків, що дає змогу встановити основні напрями виникнення втрат, спрогнозувати настання вірогідних подій, провести аналіз і визначити рівень ризику та зони ризикової діяльності суб'єктів підприємництва.

Якісний аналіз небезпеки вимагає ґрунтовних знань, досвіду, інтуїції в тій чи іншій сфері економічної діяльності. Його провідна мета – визначити фактори і зони небезпеки, після чого ідентифікувати всі можливі ризики. Аналіз, зокрема, передбачає певні аспекти [13, с. 10].

Перший аспект пов'язаний з необхідністю порівнювати очікувані позитивні результати з можливими економічними, соціальними (як нинішніми, так і майбутніми) несприятливими наслідками. З огляду на це слід ідентифікувати причини виникнення небезпеки, з'ясувати її чинники, види невизначеності та конфліктності, які зумовлюють небезпеки. Потрібно також здійснити класифікацію небезпеки.

Другий аспект якісного аналізу небезпеки пов'язаний з виявленням впливу рішень, які приймаються в умовах невизначеності та конфліктності, на інтереси суб'єктів господарювання. На відміну від теорії прийняття рішень, вихідним пунктом якої є гіпотеза, що суб'єкт вже перебуває в ризиковій ситуації, людина (керівник) вирішує, як її уникнути.

Для кожної стадії прийняття ризикового рішення характерні свої закономірності. Скажімо, на стадії усвідомлення і попереднього оцінювання (вимірювання) небезпеки, його суб'єкт фокусує свою увагу на одній-двох найважливіших, на його думку, характеристиках. Найчастіше зосереджуються на величині очікуваного доходу (наприклад, коли питання торкається інвестицій) і майже не замислюються над імовірністю збитків. Зазвичай, характеристику («ймовірність одержання не меншого від деякого заданого значення прибутку») розглядають як обмеження, а «величину сподіваного прибутку» – як мету.

Зовнішнє пристосування (інтравертність) до небезпеки полягає в спробі суб'єкта ризику так модифікувати зовнішнє середовище, щоб одержати деякі переваги. Йдеться про маневрування ресурсами, маніпулювання поведінкою контрагентів (партнерів) під час укладення угод тощо.

Внутрішнє пристосування (екстравертність) до небезпеки притаманне особам, котрі не надто вірять у можливість контролю над зовнішнім середовищем та безпосереднього впливу на нього. Їхній основний інструмент – це збір додаткової інформації, вигреш у часі, залучення своїх керівників до процесу ухвалення відповідальних рішень, генерація нових альтернатив.

Слід мати на увазі, що під час прийняття конкретного рішення доцільно з'ясувати інтереси головних учасників подій: хто яку позицію займає, хто і як ставиться до вашої ініціативи. В результаті заздалегідь складеться певне уявлення про можливий перебіг подій (пов'язані з цим суперечності та перешкоди, що зумовлюють ризик). У веденні переговорів це доволі істотний чинник, який дає змогу проаналізувати ситуацію, обтяжену небезпекою, та вжити відповідних заходів щодо її переведення в дещо сприятливішу.

Поведінка підприємця в умовах небезпеки має орієнтуватися: на пошук «рушійної пружини» ризикової ситуації (осмислення проблеми, формування управлінської задачі, розстановка сил) із використанням ситуаційного (сценарного) аналізу; на відшукування зв'язку заданої ризикованої ситуації з попередніми обставинами (історичний метод) та прогнозування загроз щодо різних ускладнень, які можуть призвести до збитків; на зіставлення ризикової задачі з розвитком цілісної систе-

ми управління (системний підхід); на обґрунтування і використання технологій розв'язання управлінських задач, адекватних ситуацій; на формування адекватного стилю управління (нова тактика в нових обставинах, обтяжених ризиком). В.В. Вітлінський пропонує таку багатокрокову процедуру (алгоритм) якісного аналізу небезпеки та поведінки його суб'єктів щодо прийняття рішень у ситуації, обтяженій небезпекою [5, с. 12], головними етапами якого є:

- аналіз та діагностика економічної (управлінської) ситуації, пов'язаної з певним об'єктом (проектом) і обтяженої ризиком;
- з'ясування інтересів основних учасників подій, їхнього ставлення до ризику;
- виявлення основних чинників, які впливають на прийняття рішень, розподіл їх на керовані та некеровані параметри ризику;
- здобуття інформації про можливі діапазони значень некерованих параметрів (чинників) ризику;
- генерація набору альтернативних варіантів проекту (об'єкта, способу дій);
- з'ясування пріоритетів суб'єкта ризику стосовно варіантів проекту (об'єкта, способів дії);
- оцінювання згенерованих альтернативних варіантів, вибір з них тих, що найкраще відповідають вимогам суб'єкта ризику;
- розробка відповідного способу дій (програми), найбільш ефективного з погляду переведення обтяженої ризиком ситуації у де-що сприятливішу.

В основу цього підходу покладено зміну ставлення до споживачів товарів (послуг), торгових партнерів, працівників підприємств. Ці стосунки насправді, а не лише декларативно, прагнуть зробити менш конфронтаційними (суперечливими), конкурентні стратегії доповнюються стратегіями співпраці.

Поєднання певною мірою функцій цих суб'єктів при одночасному їх розмежуванні призводить до зниження ступеня безпеки. У процесі виявлення факторів небезпеки треба розуміти, що в системах управління соціально-економічними об'єктами умови інформаційної повноти, як правило, не виконуються [6, с. 9]. По-перше, суб'єкт управління (небезпеки) може бути сам соціально-економічною системою. Його цілі (множина цілей) можуть не збігатися і мати суперечливий характер. Слід зазначити, що далеко не завжди цілі можна відносно легко відобразити в кількісній формі, тому оцінка різноманітних ситуацій і варіантів (стратегій, проектів) може виявитися неоднозначною. По-друге, моделі, що описують поведінку об'єктів управління (небезпеки), не здатні (і в цьому, зазвичай, немає потреби) відобразити

всі його властивості. По-третє, наявна інформація не завжди висвітлює всі суттєві моменти, бо їх врахування здійснюється опосередковано, насамперед через систему економічних показників. Вони ж, своєю чергою, відображають якісні чинники в кількісно вираженій формі, а це призводить до втрати частини інформації.

Висновки. Результати наведених досліджень засвідчують, що різноманітні небезпеки нерідко взаємопов'язані, зміни одних зумовлюють зміну інших. Більшість із них впливають на результати економічної діяльності і потребують аналізу і на якісному, і на кількісному рівні. Запропонована класифікація ризиків та загроз у господарській діяльності може бути використана в підготовці заходів із забезпечення економічної безпеки підприємств.

1. Бузько И. Р. Экономический риск (методы, анализ оценки и ограничения). Донецк: ИЭП НАН Украины, 1996. 332 с.
2. Бочарников В. П., Релецкий С. М., Захаров К. В. и др. Риски во внешнеэкономической деятельности предприятий. К.:ИНЭКС, 1997. 170 с.
3. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Львів: Арал, 2008. 384 с.
4. Вихорев С., Кобцев Р. Как определить источники угроз. *Открытые системы*. 2002. № 7–8. С. 6–11.
5. Вітлинський В. В., Верченко П. І. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. К.: КНЕУ, 2000. 15 с.
6. Вітлинський В. В. Аналіз, оцінка та моделювання економічного ризику. К.: Деміур, 1996. 212 с.
7. Вітлинський В. В., Наконечний С. Г., Шарапов О. Д. Економічний ризик і методи його вимірювання: підручник. К.: ІЗМН, 1996. 400 с.
8. Дмитрієв І. А., Нестеренко В. Ю. Управління ризиком рейдерських захоплень: монографія. Х.: ХНАДУ, 2011. 164 с.
9. Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения. К.: Либра, 2003. 280 с.
10. Рахматуллин Р. К. Особенности ценообразования на продукцию сельского хозяйства в условиях развитой рыночной экономики. *ИНИОН РАН «Новая литература по социальным и гуманитарным наукам. Депонированные научные работы»*, раздел «Экономика». 1999. № 11.
11. Устенко О. Л. Теория экономического риска: монография. К.: МАУП, 1997. 164 с.
12. Ястремський О. І. Моделювання економічного ризику. Либідь, 1992. 176 с.
13. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий. М.: Эксперспектива, 2007. 301 с.

Burbelo O. A., Burbelo S. O. Risks and threats in economic activity

The article analyzes many factors of threats and risks that accompany the activities of enterprises.

It has been established that ensuring the economic security of business entities requires the adoption of effective decisions to identify, take into account and develop measures to prevent or reduce threats.

The problems of identifying threats and risks in the activities of enterprises require further research. To improve the economic security of enterprises, it is necessary to continue improving the classification of risks and threats that occur in their activities. It is recommended to conduct a study of a complex of threats and risks based on a systematic approach.

The concepts of threat, risk, their interdependence and classification have been clarified. It is proposed to assess risks as a consequence of changes in the external and internal environment of activities, in consumer requests and scientific and technological progress. The classification of risks is given depending on the expected results and economic content. It is recommended to consider risk management as a multi-stage and multidimensional process. It is noted that at each stage of management, it is necessary to take into account the patterns characteristic of it.

Key words: *threats, risks, external environment, losses, management, results.*